

ZVONARICS MIHÁLY

**Az Úr vacsorája
üdvösséges tudományának
útába való rövid bemutatás**

Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok
Alapítva 2004-ben

Új sorozat. B-sorozat

Sorozatszerkesztő
Kertész Botond

1. Zvonarics Mihály: Az Úr Vacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás

ZVONARICS MIHÁLY

Az Úr vacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás

---

*Csepregben nyomtattatott Farkas Imre által, maga költségén,
1643. esztendőben*

A hasonmás kiadás az Országos Széchényi Könyvtár egyetlen,
RMK I. 737/a jelzetű példánya alapján készült.

**Megjelent Zvonarics Mihály feltételezett születésének négyszázötvenedik,
püspökké választásának négyszázadik évfordulóján,
a Magyarországi Evangélikus Egyház által meghirdetett úrvacsora évében.**

Szerkesztette H. Hubert Gabriella

Az átírt szöveget lektorálta Zászkaliczky Zsuzsanna

© Csepregi Zoltán, Evangélikus Országos Gyűjtemény, Luther Kiadó

ISBN 978-963-380-194-9
ISSN 2732-2122

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadók előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

A kiadásért felelős az Evangélikus Országos Gyűjtemény és a Luther Kiadó igazgatója.
Olvasószerkesztő Dobsonyi Sándor
Tördelte és borítóterv Rezessy Szabolcs
Nyomdai kivitelezés NALORS Grafika Kft.
Felelős vezető Komáromi Zsolt igazgató

Tartalom

Ajánlás

(Szemerei János)

7

Bevezetés

(Csepregi Zoltán)

11

Az Úr Vacsoraia idvosseges tudomannyanac utaba valo rövid bemutatás

(hasonmás kiadás)

24

Az Úr Vacsorája üdvösséges tudományának útába való rövid bemutatás

(H. Hubert Gabriella átírása)

84

Ajánlás

Őszinte meghatottsággal írom ajánló soraimat a négyszázötven éve, 1570-ben született és éppen négyszáz éve, 1620-ban szuperintendenssé (püspökké) választott Zvonarics Mihály úrvacsoráról írt kátéja elé.

Meghatottságomnak három nyomós oka is van. Egyrészt az, hogy négy évszázados, ékes magyar nyelven írt, de alig ismert, ugyanakkor egyház- és teológiatörténeti szempontból egészen különleges irattal ismerkedhetnek meg a kedves olvasók. Megtiszteltetés másrészt, hogy az egykori szerző szolgálati utódként ajánlhatom figyelmükbe ezt a kis könyvecskét, harmadrészt pedig az, hogy Zvonarics Mihály nemcsak püspökként elődöm, de tizenkettedik generációs ősapám is.

A TEOLÓGIAI ÖRÖKSÉG

Hazai evangélikusságunk teológiai örökségének egyik rendkívüli ékköve a most szélesebb körben is megismerhető könyvecske. Az úrvacsora évében megadatik nekünk, hogy kis időutazást téve bepillantsunk a négy évszázaddal ezelőtti evangélikus eleink teológiai gondolkodásába. A káté segítségével ízelgethetjük az egykor használt ékes, de néhol már nehezen érthető magyar szavakat és kifejezéseket, de ami ennél is fontosabb: az akkori evangélikusok hitbéli gondolkodásába is betekintést kaphatunk.

A reformáció egyik legnagyobb vívmányaként az emberek kezébe került a Szentírás, és ennek segítségével az egyház tanításának alapos teológiai átvilágítása kezdődött el. A Biblia olvasói sok fontos kérdést vetettek fel, amelyekre őszintén keresték a helyes feleleteket. Ennek az útkeresésnek jellemzője, hogy a reformált közösségekben felmerülő teológiai felismerések összehangolására is törekedtek. A legjobb példa erre az 1529 októberében Marburgban (Hessen, Németország) tartott kollokvium, amelyen a reformáció két kiemelkedő teológusa, Luther Márton és Huldreich Zwingli igyekezett közös nevezőre jutni. Ez nagyobb részben sikerült is, hiszen a tizenöt fontos téma közül tizennégyben egyezsége jutottak, viszont az úrvacsora kérdésében nem.

A német és a svájci reformáció teológusai között hosszú éveken át folytak a viták és az egyeztetési kísérletek, azonban ezek soha nem jutottak el a közös álláspontig. Magyarországon az 1500-as évek végén és az 1600-as évek elején izzottak fel az úrvacsora értelmezésével kapcsolatos teológiai viták. A Dunántúlon a teológiai nézetkülönbség sajnos szakadáshoz vezetett. Beythe István püspöksége idején (1585–1595) nem egyszerűen csak kiéleződtek a teológiai ellentétek, hanem maga a lelki vezető, Beythe püspök nem volt hajlandó elfogadni az *Egyességi irat* szerinti értelmezést, és a Melanchthont követő (filippista) teológusok által képviselt magyarázatot tette magáévá. A szakadás akkor pecsételődött meg, amikor az 1595-ös, békéltetésre

szánt meszleni zsinatról többedmagával ellovagolt. Beythe püspök haláláig (1612) az evangélikusok nem választottak új püspököt, viszont a főesperesek irányítása alatt működő közösségben a teológiai alapok tisztázását és a hívekkel való megismertetését nagyon fontosnak tartották.

Ebben az időszakban lett Zvonarics Mihály Sárvárott esperes és az evangélikusok egyik meghatározó teológusa. Az úrvacsora értelmezéséről a reformátusokkal még ez időben is szenvedélyes hitvallási vita folyt, amelyben ő volt az evangélikus szemlélet megszólaltatója. Kifejezetten izgalmas ilyen szemmel olvasni a most kezünkbe kerülő úrvacsorai kátét, mert benne nem csak a négyszáz évvel ezelőtti dunántúli evangélikusok úrvacsorával kapcsolatos teológiai látásával ismerkedhetünk meg, hanem kifejezőbb úgy fogalmazni, hogy ebben a nézetben koncentráldik mindaz, ami bennünket evangélikussá, a lutheri örökség részesévé tesz.

A SZOLGÁLATI ÖRÖKSÉG

Zvonarics Mihály nevét a győri püspöki hivatal bejárata előtti márványtáblán a püspök elődök névsorában nap mint nap láthatom. Neve mellett a szolgálati idejét jelző évszámok: 1620–1625.

Négy évszázaddal járt előttem. A tábla jelzi, hogy bár az emberi életidőt messze meghaladó időbeli határok miatt óriási a távolság közöttünk, mégis ugyanahhoz a lelki közösséghez tartozunk: a Dunántúlon élő, Jézus Krisztusban hívő és a lutheri felismerések nyomán reformált evangélikus közösséghez.

Az úrvacsorai kátét Zvonarics püspök még sárvári esperessége idején, 1613 körül írta. A benne megfogalmazott mondanivaló viszont olyannyira értéktartónak bizonyult, hogy három évtizeddel a megírása és tizenhét évvel a szerző halála után is fontosnak tartották a megjelentetését. A most megismerhető könyvecskét 1643-ban nyomtatták Csepregen, Farkas Imre nyomdájában.

Csepregen, azaz abban a városkában, amely egykor az egyik legfontosabb dunántúli centruma volt evangélikus eleinknek, és amelynek lakosait 1621 januárjában, Zvonarics püspök első szolgálati évében borzalmas tragédia érte. Az osztrák császári csapatok rátámadtak a vétlen városra, és szörnyű öldöklést rendeztek a civil lakosság körében. Mint utóbb kiderült, a település kiválasztása tudatos volt, ugyanis a támadást büntetésnek szánták az evangélikusok ellen, mivel patrónusuk, Nádasdy Pál (1598–1633) a harmincéves háborúba a protestánsok oldalán beszálló Bethlen Gábort támogatta. A csepregi emberek a támadás előtt a templomokba menekültek, de a könyörtelen gyilkolás ott is folytatódott. Összesen 1223-an haltak mártírhalált, akik között ott volt Zvonarics Imre csepregi esperes, a püspök testvéröccse is.

Térjünk azonban vissza az úrvacsorai kátéhez. E könyvecske kiadására 1643-ban Kisasszony napján (vagyis szeptember 8-án) került sor. Érdekessége, hogy még Nádasdy Ferenc (1623–1671) patrónusnak ajánlották. Ez minden bizonnyal azt is jelenti, hogy az ő hathatós támogatása tette lehetővé a megjelentetését. Ugyanakkor ez a káté talán a Csepregen kiadott utolsó evangélikus kiadvány lehetett, mivel Nádasdy Ferenc néhány héttel később, 1643. november 25-én áttért a római katolikus egyházba.

Az akkori törvények (a földesúri jog és a kegyúri jog) értelmében ez azzal járt, hogy a főúr birtokain működő templomok, iskolák többsége a római katolikus egyház használatába került át. A történészek számítása szerint Nádasdy Ferenc áttérése révén negyvenháromezer ember, zömében evangélikus jobbágy veszítette el a lehetőséget hitének nyilvános gyakorlására, és fizette ezentúl a tizedet római katolikus előjáróinak.

A csapások és tragédiák ellenére azonban mást is felfedezhetünk a négy évszázados távlat segítségével. Ez pedig Isten oltalmazó gondviselése. Bár fájdalmasan nehéz úton vezette eleinket, de megőrizte evangélikus közösségünket a Kárpát-medencében. Krisztusban nemcsak közel jött a világhoz, és megmutatta szeretetét, hanem önmagát is odaadta értünk. Ígérete szerint velünk van minden napon a világ végezetéig. Az úrvacsorában a titokzatosan jelen lévő Krisztussal találkozhatunk, ami felbecsülhetetlenül nagy ajándék és áldott örökség.

A CSALÁDI ÖRÖKSÉG

A Zvonaricsokról Payr Sándor két nagy cikket is közölt az egykori *Harangszó* című újságban: Imréről (a püspök testvéröccséről), a csepregi vértanúról 1921-ben, illetve a Zvonarics családról 1922-ben. Az utóbbi cikkét sejtelmes mondatral zárta, idézem: „Érdekes volna tudni, hogy ebből a horvát eredetű ároni házból hol és kik maradtak meg korunkig hírmondónak.”¹

Elsősorban nyilván a férfiági leszármazottakra gondolt, hisz a Zvonarics nevékre utalt, akik valóban eltűntek az evangélikus egyházi látómezőből. Leszármazottak azonban élnek ma is. Payr Sándor a cikkében említi is a püspök egyik unokáját, Zvonarics Ilonát (Zvonarics György lelkész lányát), aki a répceszemerei Szemerey György felesége lett. Ez a Szemerey György történetesen a tizedik generációs ősapám (Pál nevű fiuk ágán), a felesége pedig az őszanyám, Zvonarics püspök tehát ebből következően a tizenkettedik generációs felmenőm.

Család- és egyháztörténeti érdekességként osztom meg olvasóimmal, hogy Gáncs Péter is (a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke 2003–2018 között) Zvonarics püspök leszármazottja. Ő ráadásul duplán, ugyanis a már említett Szemerey György és Zvonarics Ilona két fia, János és Zsigmond ágán is. János nevű fiuk utódai között találjuk a Gáncs családot, Zsigmond utódai között pedig a Tatayakat. Gáncs Péter dédszüleinél, Gáncs Jenő és Tatay Vilma házasságánál kapcsolódott össze ez a két ág.

A legújabb kutatások nyomán arra a szinte már hihetetlen dologra derült fény, hogy nem is két, hanem három ma élő evangélikus püspök utóda is van a négyszáz éve püspöki szolgálatba lépett Zvonarics Mihálynak.

A már többször említett Szemerey György és Zvonarics Ilona Zsigmond nevű fiának unokája, Krisztina Itzés (ekkor így írták) Ferenc felesége lett. Az ő János nevű fiuk Itzés Jánosnak, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület 2000–2011 közötti püspökének szépapja.

Szemerey György és Zvonarics Ilona egyetlen lányának, Katalinnak a leszármazottai között

¹ PAYR 1922, 187.

is találunk több olyan nevet, amelyet az evangélikus egyháztörténelemből ismerünk. Szemerey Katalin Kisfaludy István felesége lett, unokájuk, Kisfaludy Zsuzsa az aszódi Podmaniczky Jánoshoz ment feleségül. Az ő egyenes ági leszármazottjuk például Prónay Dezső, aki előbb a Dunántúli Egyházkerület, majd az országos egyház egyetemes felügyelője volt, valamint Radvánszky Albert egyetemes felügyelő is, akinek nevét viseli egyházunk országos irodájában az országos presbitérium tanácssterme.

*

Zvonarics Mihály úrvacsorai kátéja a dunántúli protestánsok négy évszázaddal ezelőtti teológiai útkeresésének, azon belül az *Ágostai hitvallás* szerint reformált egyház tanításához való hűségének egyik markáns kifejeződése és ékes példája.

Az ajánlómban vázolt szervezeti és családi kapcsolatok megismerése pedig annak meglátásában segíthet, hogy az evangélikus egyháztörténelemből ismert nevek és események valóban a mi felmenőinknek, a mi családjainknak a történetéhez tartoznak. Elődeink útja nehéz és küzdelmes volt, de akik Isten igazságát keresték, azokat ő őrizte, hordozta és megáldotta.

Az egyháztörténet nem egyszerűen evangélikus egyházunk, gyülekezeteink vagy családjaink története. Mindezekben és mindezek mögött ugyanis kirajzolódik az ígérete szerint velünk járó, kegyelmes, és ezerízig hűséges Isten jelenléte.

*Szemerei János,
a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspöke*

CSEPREGI ZOLTÁN

Bevezetés

A DUNÁNTÚLI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKERÜLET A 17. SZÁZAD ELEJÉN

A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület a 17. század elején elsősorban Sopron és Vas vármegyék területén szerveződött, de tartoztak hozzá Veszprém és Zala megyei gyülekezetek is. Moson és Győr vármegyék ekkor még (1630-ig) a felső-dunamelléki egyházkerületet erősítették, és a Balaton melléki török hódoltsági területre is csak később terjedt ki az egyházkerület joghatósága.²

Sopron szabad királyi város is bizonyos függetlenséget őrzött meg az egyházkerülettel szemben: első papja (*primarius*) rendszeresen részt vett az egyházkerületi zsinatokon, sőt esperesi feladatot is vállalt a Sopron vidéki német gyülekezetekben, de a város saját egyházszervezetet tartott fenn, és jobbágyfalvainak vallási kérdéseibe nem tűrt beleszólást (Ágfalva, Balf, Sopronbánfalva, Fertőmeggyes, Harka, Lépesfalva).³

Az egyházkerület alapvetően a dunántúli Nádasdy-birtokok körül szerveződött (ami nem jelenti azt, hogy más földesurak nem játszottak volna szerepet benne). A Nádasdy uradalmi központok (Vas vármegyében Sárvár és Sopron vármegyében Sopronkeresztúr) szolgálták a szervezet csomópontjaiként (püspöki székhely, nyomdahely, iskolaváros), harmadik ugyanilyen központul pedig Csepreg mezővárosa – ugyancsak Nádasdy-birtok – társult melléjük. A vizsgált időszakban Nádasdy Ferenc (1555–1604) és fia, Nádasdy Pál (1598–1633) voltak a dunántúli evangélikusok első számú patrónusai.⁴

Sopron és Győr távolmaradásával a kerület legnépesebb gyülekezete és egyházi-kulturális központja Csepreg volt. Három templomával, latin középiskolájával, majd az 1620-as évektől kezdve nyomdájával meghatározó befolyással bírt egész Magyarország magyar nyelvű evangélikusságára.

---

² PAYR 1924

³ PAYR 1917

⁴ MaMÚL 8: 63–64., 72–73.

A ZVONARICS CSALÁD

A horvátok megtelepedése Nyugat-Magyarországon a 15. században kezdődött, és még a 17. században is tartott, de a török fenyegetés kiváltotta legjelentősebb horvát népmozgásokra ebben a régióban a 16. században került sor. Ennek a belső vándorlásnak a sodrában telepedett meg Zvonarics Bálint vargamester Sárvárrott, a Nádasdyak frissen kialakított és gyorsan fejlődő uradalmi központjában. Az apa 1588-ban bekövetkezett halála után Nádasdy Ferenc taníttatta tehetséges fiait (köztük Mihályt), akiket családnévük mellett a Sárvári származási néven és az apjuk foglalkozására utaló Varga ragadványnéven is emlegettek.

Mihály öccse volt a Wittenbergben tanult, majd Pázmány Péterrel (1570–1637) hitvitázó, végül a csepregi vérengzésben 1621-ben mártírhálált halt alsó-csepregi esperes, Imre (1617–1621),⁵ valamint a tübingeni diák, idősebb György,⁶ aki valószínűleg azonos egy 1609-es oklevélben Gergely néven említett családtaggal (a Georgius és Gregorius nevek összecserélése a latin forrásokban gyakori jelenség).

Mihály fiai voltak Zvonarics István⁷ nagycenki, sopronkeresztúri lelkész, soproni és kassai magyar prédikátor, valamint ifjabb Zvonarics György⁸ (†1640) csepregi rektor, Batthyány Ádám⁹ (1610–1659) nevelője, később familiárisa. Mindketten a wittenbergi egyetemen nevelődtek, és hazatérve aktívan kivették részüket a kor hitvitáiból.

Nem tudni, melyik ágon illeszkedik a családfához a Mihályt két generációval követő Zvonarics Sámuel sárvári esperes (1657–1673), akinek nevét a pozsonyi gályarabper (1674) jegyzőkönyve is rögzítette.¹⁰ A sárvári Zvonaricsok három nemzedéke, a püspök Mihály, a két esperes, Imre és Sámuel, továbbá a „csak lelkész” István és a „csak tanár” ifjabb György majdnem egy évszázados hatással volt a Dunántúli Evangélikus Egyházkerületre.¹¹

ZVONARICS MIHÁLY ÉLETPÁLYÁJA

Zvonarics Mihály 1570 körül született Sárvárrott, iskoláit Csepregen, Komáromban, majd a Szepes megyei Nagyőrön végezte. Utóbbi intézményt leginkább a Horváth Stansith család szigorúan lutheránus magánlelkészkepzőjeként lehetne jellemezni. 1598-tól Sopronkeresztúron tanított,¹² majd 1599-től Szakonyban lett lelkész.¹³ 1599-ben írta alá a dunántúliak *Konkordia könyvét*, aláírása az

⁵ ELEM I/3: 555.

⁶ SZÖGI 2011, 2538. sz.

⁷ ELEM II/1: 1209.

⁸ MaMŰL 13: 236–237.

⁹ MaMŰL 1: 307–309.

¹⁰ ELEM II/1: 1208.

¹¹ PAYR 1922; CSEPREGI 2019

¹² PAYR 1924, 159–160.

¹³ PAYR 1924, 109.

Egyességi irat 1599-es nyomtatott magyar fordításában is olvasható.¹⁴ 1601-ben Nagycenkre,¹⁵ majd 1605-ben Sárvárra váltott,¹⁶ utóbbi gyülekezetben haláláig, 1625. február 27-ig szolgált. 1605-től a sárvári egyházmegye esperesi,¹⁷ majd 1620-tól a dunántúli kerület püspöki tisztségét töltötte be.¹⁸

A Nádasdyak sárvári papja egyértelműen az egyházkerület legbefolyásosabb, legmagasabb presztízsű lelkészének számított. Az arisztokrata Nádasdyak és az iparos Zvonaricsok személyes jó kapcsolatára már fentebb utaltam. Zvonarics Mihály esperesként is, püspökként is mindig számíthatott rá, hogy földesura kiáll mellette, és támogatja döntéseiben. Erre leginkább írásbeli hitvitáiban volt szüksége.

1603-ban lefordította Andreas Osiander (1562–1617) tübingeni teológus latin nyelvű vitairatát, mely a római katolikus tanítás belső ellentmondásait igyekezett kipécézni. A mű 1603-ban jelent meg Sopronkeresztúron a következő címmel: *Papa nem papa, az az a papanak es az papa tizteloeinek Lvther ertelme zerent valo vallasok az keresztyeni tvdomannak fő rezeirvl, kikirül az euan-geliomi tudomanibeliek es az romaihütbeliec között veteködes es különözes vagon. Az papak toeru-eniboel es nemeli ertelmesb papasok irasiböl egybe szedettetöt, ... Osiander Andras doctor es praedicator által, magyar nielure penig fordettatot Zuonarich Mihal cenki praedicator által.*¹⁹ Az 1610-es években pedig Imre testvérével szövetségben református teológusokkal folytatott többfordulós úrvacsoravitát, ennek terméke a most újra kiadott úrvacsorai traktátus.

A *Pápa nem pápa* kivételével Zvonarics Mihály művei halála után jelentek meg fiai, István és György, valamint veje, Lethenyi István²⁰ (†1653) gondozásában. Magyar nyelvű posztilláját 1627–1628-ban Csepregen adta ki Farkas Imre²¹ két terjedelmes részben; az első adventtől pünkösdig dolgozza fel a vasárnapi és ünnepi evangéliumokat, a második pedig Szentháromság ünnepétől az egyházi esztendő végéig.²² A posztilla első részéhez csatlakozik Zvonarics verses életrajza Lethenyi Istvántól.²³

¹⁴ MASZNYIK 1908, 165.; PAYR 1910, 58.; vö. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSZK), Quart. Lat. 1177 (az aláírásoknak ez a csoportja másolatban maradt fenn).

¹⁵ RMK III. 984. sz.; RMNY 902. sz.; GÓBI 1912, 16.; PAYR 1924, 139–140.

¹⁶ RMK III. 1135. és 1140. sz.; RMNY 1021. sz.; FABÓ 1869, 42–43.; GÓBI 1912, 16.; PAYR 1924, 63.

¹⁷ RMNY 1072. sz.

¹⁸ KLEIN 1789, 526–532.; MaMÚL 13: 237–238.; ELEM 1/3: 556.

¹⁹ RMNY 902. sz.

²⁰ MaMÚL7: 7–8; ELEM II/1: 605.

²¹ MaMÚL 3: 20–21.

²² *Magyar postilla, az az az vasarnapokra es egynehany nevezetes innepekre rendeltetet evangeliomoknak első részben foglaltatot világos és értelmes magyarázattya, melyet az fő tudos és nevezetes Szent Irás magyarázó doctoroknak és professoroknak irásokbul irtt és szerzett éltében az Istenben elnyugot és idvözült Zvonarits Mihaly sarvari praedicator es Dunan innen valo keresztyén ecclesiáknac superintendense, és holta után maradéki kinyomtatattanac.* RMNY 1380. *Magyar postilla, az az az Szentharomsag vasarnaptul fogva koevetkoezendoe vasarnapi evangeliomoknak másodic részben foglaltatot világos és értelmes magyarázattya, melyet az fő tudos és nevezetes Szent Irás magyarázó doctoroknak és professoroknak irásokbul irtt és szerzet éltében az Istenben elnyugot és idvözült Zvonarits Mihaly sarvari praedicator es Dunan innen valo keresztyén ecclesiáknac superintendense, és holta után maradéki kinyomtatattanac.* RMNY 1404. sz.; vö. PAYR 1910, 185–186.

²³ *Succincta diatyposis vitae... Michaelis Zvonarits, olim concionatoris Sarvariensis et superintendentis vigilantissimi, anno 1625. die 27. Febr. in Christo Jesu defuncti, concinnata metris poeticis per Stephanum Lethenyeinum, praedicatorum Csepreghiensem, quondam generum ejusdem.* RMNY 1380(2). Tartalmi kivonata: KLEIN 1789, 526–532.

ZVONARICS MIHÁLY PÜSPÖKI SZOLGÁLATA

A Dunántúli Egyházkerület 17. századi története viszonylag jól dokumentált, részben eredetiben, részben másolatban maradtak fenn a legfontosabb források: a zsinati és vizitációs jegyzőkönyvek, valamint az ordinációs anyakönyv. Az 1620–1625 közötti évek mégis a gyéresebb forrásadottságú időszakok közé tartoznak: a zsinati jegyzőkönyvet csak rendszertelenül vezették,²⁴ vizitációs akták pedig ebből az időből egyáltalán nem maradtak fenn.²⁵ Így az ordinációs anyakönyvet érdemes faggatni, ha képet szeretnénk alkotni a püspökség működéséről.²⁶

A bejegyzéseket vizsgálva találunk viszonylag sok emigránst a Német-római Birodalom területéről, akik a harmincéves háború viszontagságai elől menekültek az ekkor békésebb és vonzóbb Magyarországra. Akadnak katolikus hitről áttértek is, bár kisebb számban. Ahol viszont kifejezetten expansívnak bizonyul a kerület, az a légrádi egyházmegye, mely a dél-zalai, mura-közi, somogyi területeket ölelte fel. Az ide ordináltak közül ráadásul sokan horvát nyelvűek, ahogy az általuk pásztorolt gyülekezetek is horvát nyelvűek. Bár az evangélikus egyházkerület szerveződése ebben a régióban, különösen pedig a Zrínyi-birtokok horvát nyelvű közegében már az 1610-es években, Zvonarics elődje, Klaszakovits István²⁷ püspök (1612–1620) idején elindult, de annyi semmiképp sem vitatható el Zvonaricstól, hogy ezt a folyamatot kiteljesítette, és az egyházkerület szervezetét itt megszilárdította. Más régiókat vizsgálva viszont inkább defenzívnek kell értékelnünk egyházvezetői működésének mérlegét.

Összegezve: Zvonarics püspöki éve nem tartoznak a dunántúli kerület legsikeresebb időszakai közé. Mentségért nem kell messzire mennie: hivatali idejének elejére esett az 1621-es csepregi megszállás, mely nemcsak a kerület virágzó központját pusztította el, hanem a püspök öccsének, Imrének az életébe is került. A békés építkezés és a szervezett működés semmilyen feltétele nem volt adott. Hogy a dunántúli evangélikusok ebből a katasztrófából később eljutottak egy újabb virágzásig, az már 1625 után Zvonarics utódjának, Kiss Bertalannak²⁸ a vezetése alatt történt (1625–1646).

A CSEPREGI NYOMDA MŰKÖDÉSE

A 16–17. század fordulóján a szlovén Manlius János²⁹ működött nyomdászként a Nádasdy-birtokon (Lövön, Sárvárott, majd Sopronkeresztúron), az ő halála után, 1605-ben vette át a nyomdát famulusa, Farkas Imre, miután feleségül vette Manlius özvegyét. 1620-ig ő is Sopronkeresztúron működte a nyomdát (a *Régi magyarországi nyomtatványok* 27 itteni kiadványát ismeri), majd az 1620-as években (valószínűleg a pusztítás utáni újjáépítés jegyében) Csepregre telepe-

²⁴ Evangélikus Országos Levéltár, AGE, V.5 (eredeti irat).

²⁵ Az első fennmaradt ilyen jegyzőkönyv 1627-ből származik: PAYR 1910, 102–128.

²⁶ OSZK, Quart. Lat. 1177: 493r–496r (másolatban maradt fenn); PAYR 1910, 66–68.

²⁷ ELEM I/1: 833.

²⁸ ELEM II/1: 503.

²⁹ MaMÚL 7: 268–270.

dett át. 1643-ig itt 36 kiadványa jelent meg.³⁰ A csepregi könyvkiadásnak ifj. Nádasdy Ferenc³¹ (1623–1671) áttérése vetett véget, de nem sokkal később Farkas is elhunyt, feleségét 1648-ban már özvegyként említik.³²

A Farkas-nyomda két évtizedes csepregi működése a magyar nyelvű evangélikus könyvkiadás egyik fénykorát jelentette. Vitairatokon és a már említett Zvonarics-posztillán túl itt jelentek meg Lethenyi István, Mihálykó János³³ és Nádasdy Pál magyar imakönyvei,³⁴ valamint Leonhard Hutter (1563–1616) dogmatikája, melyet a fordító iskolai tankönyvül szánt a csepregi diákoknak.³⁵

AZ ÚRVACSORAVITA A DUNÁNTÚLON

A közös protestáns egyházszervezet felbomlását a Dunántúlon általában az 1591-es csepregi kollokviumhoz szokták kapcsolni. A két napig, előbb latinul, majd magyarul folytatott úrvacsoravitának – ahogy ez a jegyzőkönyvéből kiderül³⁶ – nem volt nyertese, de vesztese mindjárt kettő is. A Batthyányak németújvári udvari lelkésze, egyben a protestáns kerület püspöke, Beythe István³⁷ azért került ki vesztesen a vitából, mert képtelen volt heves természetén, indulatain, sértettségén úrrá lenni, így lépten-nyomon önellentmondásokba keveredett. De ellenfelei, a Nádasdy Ferenc által meghívott szepességi teológusok és helyi bizalmasai sem lehettek elégedettek: nem sikerült meggyőzniük a hallgatóság többségét, sőt még a nyelvi korlátokon sem voltak képesek úrrá lenni. A vita, melynek eredetileg a lutheri és a kálvini krisztológia és úrvacsora-értelmezés lett volna a tárgya, így a nyelvi-etnikai megosztottság kifejeződése lett.

A következő két évtized, bár nem volt mentes szimbolikus lépésektől – Beythe lemondott püspökségéről, amit kerülete nem fogadott el, elkezdődött a Nádasdy-territóriumban az *Egyességi irat* aláíratása, az ezt megtagadók a Batthyányakhoz távoztak –, inkább a lassú elválás és szétnövekedés időszaka volt,³⁸ melynek végére 1612-ben létrejött a Batthyány-birtokokon koncentrálódó református püspökség, és ennek evangélikus ikerpárja maradt a Nádasdyaknál.

³⁰ Az RMNy némi bizonytalansággal adja meg ezt a számot, mert a Farkas-nyomda nem minden terméke datálható pontosan, ahogy a Csepregre való átköltözés pontos éve sem ismert.

³¹ MaMÚL 8: 64–70.

³² Zátonyi 1963

³³ MaMÚL 7: 408; ELEM 1/2: 77.

³⁴ RMNy 1425., 1459. és 1494. sz.

³⁵ RMNy 1602. sz.

³⁶ *Historia colloqvii Cheprengiensis de coena Domini, inter reuerendos viros d. Seuerinum Sculteti Bartphensis liberae in superiori Hungaria ciuitatis pastorem et d. Stephanum Böyte, pastorem in Nemeth Vyvar ... praeside ... Francisco de Nadasd ... Barthphae* (1591) [Gutgesell] (RMNy 653. sz.). Kiadta: FABÓ 1866; Magyarul: THURY 1998, 1: 92–112.

³⁷ MaMÚL 1: 373; ELEM 1/1: 160.

³⁸ Jó példa erre az időszakra a püspök fiának, Beythe Andrásnak a magatartása (†1599; MaMÚL 1: 372–373.; ELEM 1/1: 157.), aki a béke kedvéért 1598-ban maga is aláírta az *Egyességi iratot*: OSZK, Quart. Lat. 1177: 472r; MASZ- NYIK 1908, 165.

Az ekkor kezdődő nyílt rivalizálás sokáig egyértelmű református expanziót hozott. Az 1612-ben megválasztott református püspök, Patai István³⁹ (1555–1632) és patrónusa, Batthyány Ferenc⁴⁰ (1573–1625) dunántúli főkapitány sikeresen küldték ki prédikátoraikat egyre több megüresedett parókiára, és zsinataikat olyan lelkészek is látogatták, akik korábban az evangélikusok *Egyességi iratát* írták alá. Legnagyobb fegyvertényüknek pedig az bizonyult, hogy átmenetileg eredményesen integrálták református egyházkerületükbe a rohonc–szalónaki német „alespesség” mintegy harminc gyülekezetét, amelyek pedig lutheri liturgiát gyakoroltak. Klaszekovits István püspök és az ifjú Nádasdy Pál eközben inkább defenzívába szorultak.⁴¹

Ez a háttere az úrvacsoravita újabb felvonásának, amelyben evangélikus részről a Zvonarics fivérek, Mihály és Imre vettek részt, ellenfeleik pedig Patai István és Kanizsai Pálfi János⁴² (†1641) pápai református lelkész voltak. A református zsinati jegyzőkönyvek arról tudósítanak, hogy a tervezett személyes megmérkőzésre 1617-ben végül nem került sor.⁴³ A felek levelezése többször említi Zvonarics Mihály ekkoriban készült vitairatát, amely feltehetően a jóval később, 1643-ban Csepregen megjelent szöveggel azonos.⁴⁴ A vitába utóbb Mihály fia, Zvonarics István is beszállt egy 1625-ben kiadott traktátussal.⁴⁵

AZ 57 KÉRDÉS

Zvonarics Mihály 1643-ban megjelent úrvacsorai traktátusa leginkább fiktív dialógusnak tekinthető. Kérdés-felelet szerkezete miatt időnként a káték közé sorolják, bár inkább vitairatnak tekinthető, mint pedagógiai célú műnek. A feltételezett vitapartner teszi fel az 57 kérdést, amelyeket a szerző rendre megválaszol. A fiktív beszélgetőtárs rendszeresen rákérdez a református ellenfelek álláspontjára is, hogy könnyebben kifejthető legyen azok evangélikus cáfolata. A dialóguspartner zavarba ejtően mozog többféle szerepben is, hol a megértést segítő semleges alákérdező, hol a kákán is csomót kereső kötözködő, hol pedig egyenesen önmaga pamfletszerű paródiája. Ez a változatosság és dinamika sokat ad a szöveg irodalmi értékéhez.

Zvonarics beszédmódja viszont néhol kimérten tanító, korrektül magyarázó, másutt ellenben vitriolosan gúnyos, és olyasmint ad a fiktív ellenfél szájába, amit az bizonyára nem köszön meg. Azok a gyalázkodások viszont, amelyeket református vitapartneri 1617-es leveleikben felpana-

³⁹ MaMűL 9: 77–78.; ELEM I/2: 246.

⁴⁰ MaMűL 1: 311–312.

⁴¹ A következők eredményekre lásd: SZABÓ 2012; SZVITEK 2014

⁴² MaMűL 5: 80–81.

⁴³ MPEA 7: 158–197.; GÓBI 1912, 17.; VÖ. PAYR 1924, 756–760.; THURY 1998, 1: 338–340.

⁴⁴ *Az Ur Vacsoraia idvossesges tudomanyanc utaba valo rövid bemutatás, mely a Szent Irasbol és a régi keresztyén doctorocnac magyarázattokból kérdéseckel és feleleteckel irattatot Zvonarits Mihaly, sarvari praedicator es svrintendens által, es holta utan a keresztyén hiveknek idvössesges éppülettjekre.* RMNY 1991. sz. Lethenyi István hasonló tartalmú művével együtt jelent meg.

⁴⁵ *Az Ur Vacsoraia dolgaban kvloenoezoe tvdomanyokrvl Papai Janos praedicatoratul formalt Táblanac meg hamiszetása, melyet Isten igeiebul es az reghi doctoroc írásából czinalt Zvonarits Istvan, sarvari scholamester az hivec botrankozasan valo szánakodásával indettatván.* RMNY 1326. sz.

szoltak, nem fordulnak elő a szövegben. A Csepregen Farkas Imre saját költségén kiadott mű tehát vagy nem azonos a harminc évvel korábbi kézirattal, vagy a szerkesztők törölték a posztumusz megjelent szövegből a vastkosabb kifejezéseket.

Tartalmilag három részre tagolódik a vitairat. Az első 19 kérdés a címnek megfelelően valóban az úrvacsora rendszeres és gyakorlati teológiai kérdéseit tárgyalja, majd a 20–36. pontokban Krisztus mindenütt jelenvalósága áll a középpontban, az *ubiquitas*, amelyről a lutheránusok korabeli gúnynevüket is kapták: *ubiquitarius* (ez a teológiai probléma különíti el közismerten a református és az evangélikus krisztológiát). Jogosan kerül ez a kérdés a vita centrumába, hiszen ebből következnek az eltérő úrvacsora-értelmezések is: miként van jelen Krisztus az úrvacsorában? Zvonarics az úrvacsora titkát a mai evangélikusok számára is érthetően magyarázza el.

Majd a 37. ponttól kezdve újra visszakanyarodik a vita a szorosan vett úrvacsoratémához, annak pedig egy másik, az evangélikus–református viszonylatban megkerülhetetlen aspektusához, az arra méltatlanok úrvacsoravételéhez, akik önnön ítéletükre eszik és isszák az Úr testét és véréát (1Kor 11,27–29). Az 1536-ban megkötött *Wittenbergi konkordia* szerint a wittenbergi és a délnémet teológusok még nem kérdőjelezték meg, hogy a másik méltó módon él-e a jegyekkel, ám a méltatlan úrvacsoravétel vádja és az ítélettel való fenyegetőzés néhány évvel később újra bekerült a felekezeti csatározások arzenáljába, hogy aztán tartósan ott is maradjon.

Zvonarics készen kapta elődeitől ezeket az érveket, a fiktív vitahelyzet irodalmi keretén túl nem kellett sokat alakítania az anyagon. Valószínűleg valamilyen friss latin nyelvű munkát használt sorvezetőül a szerző, de az ilyen kiadványok bősége miatt nem tűnik lehetségesnek a pontos azonosítás. Szentírási helyek mellett viszonylag sok utalást találunk egyházatyák és ókori teológusok műveire, olykor még pontos szöveghelyekre is hivatkozik a traktátus.

A Lethenyei Istvántól származó tízpontos függelék viszont már néven nevezett kortárs szerzők szövegein alapul, a tíz pontot Friedrich Balduin (1575–1627) wittenbergi professzor és Jesper Rasmussen Brochmand (1585–1652) koppenhágai professzor műveiből „szedegette össze” a szerkesztő. Lethenyei ugyancsak kérdés-felet formájában ad választ az úrvacsorával való élés gyakorlati kérdéseire. A kötetet a „gyónó” személy imádsága zárja.

A dunántúli magyar nyelvű evangélikus egyházi források „gyónáson” és „gyóntatáson” következetesen úrvacsorázást és úrvacsoráztatást értenek, ez a sajátos nyelvi szín máig megőrződött például a „gyónóbor” szóösszetételben. Lethenyei utolsó kérdése is, hogy elfogadható-e adományt a gyóntató a gyónótól, az „úrvacsorapénz” (németül: *Beichtpfennig*) gyakorlatára utal, amely még a 20. században is a lelkesi híványban rögzített jövedelemrész volt. Nyelvi archaizmusa és a ma nem divatos felekezeti polemika ellenére is örökzöld teológiai problémákat tárgyal a mű.

Minden bizonnyal ez az úrvacsorai traktátus volt a csepregi nyomda utolsó kiadványa. Farkas Imre szeptember 8-án keltezte ajánlását, ám az ajánlás címzettje, ifjabb Nádasdy Ferenc 1643. november 25-én római katolikus hitre tért. És a földesúri patrónus katolizálása még ebben az évben véget vetett itt ha nem is az evangélikusok vallásgyakorlatának, de intézményeik (iskola, nyomda) zavartalan működésének mindenképp.

Rövidítések

ELEM = CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM)*. I/1–3.: *A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610)*. MEDiT, Budapest, 2014–2016. II/1–2.: *A zsolnai zsinattól a soproni országgyűlésig (1610–1681)*. MEDiT, Budapest, 2018–2019.

MaMŰL = *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Szerk. KÖSZEGHY Péter. 1–14. köt. Balassi, Budapest, 2003–2014.

MPEA = *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. 1–15. köt. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1902–1934.

RMK III. = SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár*. III. köt.: *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1896–1898.

RMNy = *Régi magyarországi nyomtatványok*. 1–4. köt.: 1473–1670. Szerk. BORSA Gedeon et al. Akadémiai, Budapest, 1971–2012.

Szakirodalom

- CSEPREGI Zoltán: Ároni ház – a nepotizmus protestáns változata? *Credo* 25 (2019: 3–4) 55–61.
- FABÓ András: *Beythe István életrajza. Értekezés, mellyel a Magy. Tud. Akadémia ülésében, 1864-k máj. 9-én, széket foglalt Fabó András.* Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1866.
- FABÓ András (ed.): *Codex evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transsylvania diplomaticus – A magyar- és erdélyországi mind a két vallású evangélikusok okmánytára.* Osterlamm, Pest, 1869.
- GÓBI Imre: *Elenchus archivi generalis ecclesiae ev. Aug. conf. in Hungaria.* Volumen I: *usque 1791.* Kellner, Budapest, 1912.
- KLEIN, Ioannes Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn.* Bd. 2. Diepold und Lindauer, Leipzig–Ofen, 1789.
- MASZNYIK Endre (szerk.): *Egyesség könyve 1598.* Wigand, Pozsony, 1908.
- PAYR Sándor: *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez.* 1. köt. Romwalter, Sopron, 1910.
- PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négyszázados jubileumára.* Soproni Ág. Hitv. Evang. Egyházközség, Sopron, 1917.
- PAYR Sándor: *A sárvári Zvonaricsok ároni háza. Harangszó* 13 (1922: 23) 185–187.
- PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története.* 1. köt. Székely és Társa, Sopron, 1924.
- SZABÓ Előd: *A „lutheránus” és „kálvinista” egyház viszonya a XVII. században Dunántúlon.* In: *Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából.* Szerk. Horváth Erzsébet – Literáty Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2012. 69–92. (Károli Könyvek).
- SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17.)
- SZVITEK Róbert József: *Ellenségeskedés a dunántúli evangélikusok és reformátusok között az 1630-as években.* *Egyháztörténeti Szemle* 15 (2014: 1) 105–151.
- THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története.* 1–2. köt. Kalligram, Pozsony, 1998. (Csallóközi Kiskönyvtár).
- ZÁTONYI Sándor: *Könyvnyomda Csepregen a XVII. század első felében.* *Vasi Szemle* 17 (1963: 2) 85–89.